

Araştırma Notları Research Notes

Kutbüddin eř-Şîrâzî'ye *el-Keşşâf* Şerhi Nispeti Konusunda Yeni Veriler

M. Taha Boyalık*

Giriř

Kutbüddin eř-Şîrâzî'nin (ö. 710/1311) bir *el-Keşşâf* şerhi bulunup bulunmadığı meselesi tartışlagelmiştir. Bu konudaki mevcut verileri değerlendirmek üzere yakın zamanda kaleme aldığımız “Kutbüddin eř-Şîrâzî'ye *el-Keşşâf* Şerhi Nispeti Meselesi”¹ adlı makalede mevcut yazma nüshalar, biyografik kaynaklar ve bu konuda açıklamaların yer aldığı birincil ve ikincil kaynaklar incelenerek bir sonuca ulaşmaya çalışılmıştı. O makalede, mevcut kaynakların ve biri hariç kütüphane kayıtlarındaki yazma nüshaların Şîrâzî'ye bir *el-Keşşâf* şerhi nispetini mümkün kılmadığı ortaya konulurken, Şîrâzî'ye nispeti muhtemel tek nüshanın içeriğine dair incelemenin sonucunda, bunun Şîrâzî'ye ait *el-Keşşâf* şerhi olduğu güçlü bir ihtimal olarak değerlendirilmiştir. Fakat makalenin yazımından sonra elde edilen veriler, bu değerlendirmenin gözden geçirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Ayrıca bu veriler, Yemenî'nin *Dürerü'l-asdâf fi halli 'ukadi'l-Keşşâf* adlı *el-Keşşâf* şerhiyle ilgili önemli bilgiler sunmaktadır.

Bu yazıda, sözü edilen makaledeki tespitler ve iddialar hatırlatıldıktan sonra, orada Şîrâzî'ye ait olduğu değerlendirilen yazma nüshanın gerçekte ona ait olmadığı ve hâlihazırda Şîrâzî'ye *el-Keşşâf* şerhi nispetinin geçerli bir dayanağı bulunmadığı ortaya konulacak, bunun yanı sıra Yemenî'nin sözü edilen eserine dair yeni veriler paylaşılacaktır.

* Dr.Öğr. Üyesi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Uluslararası İslam ve Din Bilimleri Fakültesi. ORCID 0000-0001-5910-1269 mtboyalik@gmail.com

1 *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 37 (2017): 101-118.

1. Önceki Makalede Yer Alan Tespitler ve İddialar

Söz konusu makalenin ilk başlığında yazma eser kütüphanelerinde *el-Keşşâf* şerhi/hâşiyesi adıyla Kutbüddin eş-Şîrâzî üzerine kayıtlı on üç yazma nüsha incelenerek bunlardan sekizinin gerçekte Kutbüddin er-Râzî'nin (ö. 766/1365) *el-Keşşâf* şerhi, dördünün ise Kutbüddin el-Fâlî'nin (ö. 720/1320-21 civarı) *el-Keşşâf* muhtasarı olduğu tespit edilmiştir. Sadece Râgıb Paşa Kütüphanesi'nde (nr. 31) Kutbüddin eş-Şîrâzî üzerine *İntisâfü'l-Keşşâf* adıyla kayıtlı olup zahriyesinde de *İntisâf ale'l-Keşşâf* adıyla Kutbüddin eş-Şîrâzî'ye ait olduğu bildirilen nüshanın Şîrâzî'ye aidiyeti muhtemel görülmüştür.²

Makalenin ikinci başlığında, klasik kaynaklarda yer alan ilgili veriler incelenmiştir. Burada Şîrâzî'nin hayatını ele alan en eski biyografik kaynaklarda ona bir *el-Keşşâf* şerhi nispet edilmediği, bunun ilk olarak Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Nevâhidü'l-ebkâr* adlı Beyzâvî tefsiri şerhinde söz konusu edildiği, fakat Süyûtî'nin bu konuda Kutbüddin er-Râzî ile Kutbüddin eş-Şîrâzî'yi karıştırdığı tespit edilmiştir. Süyûtî'nin bu bağlamda atıflarda bulunduğu ve muhakkiklerin de Şîrâzî ismiyle dipnot verdikleri eser Kutbüddin er-Râzî'nin *el-Keşşâf* şerhidir. Tabakat yazarı Edirnevî (XI./XVII. yüzyıl), Şîrâzî'ye çokça itibar gören bir hâşiyeye atfederken Süyûtî'nin hatasını izlemiştir.³ Kâtib Çelebi de (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-zunûn*'da *el-Keşşâf* literatürünü verirken öncelikle Süyûtî'nin *Nevâhidü'l-ebkâr* girişindeki açıklamalarını alıntılamaş ve burada Süyûtî'den naklen Şîrâzî'ye bir *el-Keşşâf* hâşiyesi nispet etmiştir.⁴ Kâtib Çelebi ilerleyen satırlarda Kutbüddin el-Fâlî'nin *Takrîbüt-tefsîr* adlı *el-Keşşâf* muhtasarından söz ederken, bu kimsenin Kutbüddin eş-Şîrâzî olabileceğinden bahsetmiştir ki makalede böyle bir ihtimal bulunmadığı belirtilmiştir.⁵

Kütüphane kayıtları ve kaynaklarda verilen bilgiler Şîrâzî'ye bir *el-Keşşâf* şerhi nispetine imkân vermemesine rağmen bu konuda halen ümitli olunabilmesi makalede şuna dayandırılmıştır:

Bu konuda halen ümitli olmamızı gerektiren husus, elimizde gerek kütüphane kaydında gerekse yazmanın zahriyesinde yazarı Kutbüddin eş-Şîrâzî olarak gösterilen *İntisâf ale'l-Keşşâf* başlıklı bir yazma nüshanın bulunması ve bu nüshanın, bilinen *el-Keşşâf* şerh ve hâşiyelerinin içeriklerinden farklı olmasıdır. Diğer bir husus, son dönem biyografi yazarlarından Hayreddin ez-Ziriklî'nin aynı adla bir eseri Kutbüddin eş-Şîrâzî'ye nispet ederek bunun yazma halinde olduğunu belirtmesidir.⁶

2 Boyalık, "Kutbüddin eş-Şîrâzî'ye *el-Keşşâf* Şerhi Nispeti Meselesi", s. 103-105.

3 Boyalık, "Kutbüddin eş-Şîrâzî'ye *el-Keşşâf* Şerhi Nispeti Meselesi", s. 105-107.

4 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1477-1478.

5 Boyalık, "Kutbüddin eş-Şîrâzî'ye *el-Keşşâf* Şerhi Nispeti Meselesi", s. 108.

6 Boyalık, "Kutbüddin eş-Şîrâzî'ye *el-Keşşâf* Şerhi Nispeti Meselesi", s. 108.

Makalede bu noktadan sonra aidiyet sorununun ancak mevcut nüshanın incelenmesiyle çözüme kavuşturulabileceği söylenerek son başlık altında yazma nüshanın içeriği incelenmiştir.

İçerik incelemesinde eserin Şîrâzî'ye nispetini gösteren veya bu nispeti imkânsız hale getiren bir açıklama veya atıf bulunup bulunmadığı araştırılmıştır. Neticede eserin Şîrâzî'ye nispetini imkânsız kılan herhangi bir açıklama veya atfa rastlanılmamış, soru işareti oluşturan bazı atıflar ise tevil edilebilir bulunmuştur. Meselâ Fahreddin el-Çârperdî'ye (ö. 746/1346) yönelik atıflar tespit edildiğinde, Şîrâzî'nin kendinden otuz yaş küçük olan Çârperdî'nin eserine atıflar yapmasının tarihsel olarak mümkün olduğu değerlendirilmiştir.⁷ Yazar incelenen metinde şârihin Çârperdî ile görüşerek kendi yazdıklarını müzakere ettiklerini gösteren ibareleri de nispet iddiasının doğruluğunu destekleyen bir delil olarak değerlendirmiştir. Bu ibareler Şîrâzî'nin biyografisindeki bazı verilerle birleştirilerek söz konusu görüşmenin Çârperdî ile Şîrâzî arasında geçmesinin kuvvetle muhtemel olduğu sonucuna varılmıştır. Nitekim tarihsel olarak Şîrâzî ile Çârperdî aynı tarihlerde Tebriz'de bulunarak ilmî faaliyetler yürütmüşlerdir.⁸

Neticede yazar, söz konusu nüshanın içeriğiyle örtüşen ve başka bir şârihe ait olduğu tespit edilen bir eserin bulunamamasını, Zirikî'nin müspet yöndeki şahitliğini, nüsha zahriyesinde Kutbüddin eş-Şîrâzî'nin yazar olarak zikredilmesini, eserde tarihsel açıdan sorun doğuran veya en azından tevili kabil olmayan bir atıf veya açıklamanın bulunmayışını ve Şîrâzî'nin biyografisinin nispet iddiasını destekleyici nitelikte olmasını dikkate alarak, incelenen nüshanın Şîrâzî'ye ait *el-Keşşâf* şerhi olmasını güçlü bir ihtimal olarak değerlendirmiştir.

2. Yeni Veri ve Tespitler

Söz konusu makaleden sonra *el-Keşşâf* literatürüne yönelik çalışmalarımız sırasında elde ettiğimiz bazı veriler ilk makaledeki iddiaların gözden geçirilmesini gerektirmiştir. Bu konudaki ilk yeni veri, incelenen nüshadaki eserin kaynaklarına yöneliktir. Daha önce bu nüsha incelenirken “kîle” veya “kîle ba'du'l-fudalâ” deyişleriyle yapılan onlarca atıftan birçoğu *el-Keşşâf* şerhleriyle mukayeseli olarak incelenmiş ve bunların tamamına yakınının Fahreddin el-Çârperdî'nin *el-Keşşâf* şerhine yönelik olduğu tespit edilmişti.⁹ Fakat “kîle” deyişiyle yapılan bazı atıfların kaynağı tespit edilememiştir.

7 Boyalık, “Kutbüddin eş-Şîrâzî'ye *el-Keşşâf* Şerhi Nispeti Meselesi”, s. 111.

8 Boyalık, “Kutbüddin eş-Şîrâzî'ye *el-Keşşâf* Şerhi Nispeti Meselesi”, s. 115.

9 Boyalık, “Kutbüddin eş-Şîrâzî'ye *el-Keşşâf* Şerhi Nispeti Meselesi”, s. 115.

Makalenin yazımından sonra Adudüddin el-İcî'nin (ö. 756/1355) *el-Keşşâf* şerhi incelenirken, buradaki bazı açıklamaların, incelenen nüshada daha önce kaynağı tespit edilememiş olan bazı açıklamalarla örtüştüğü farkedildi. Mukayeseli bir okuma neticesinde söz konusu yazma nüshada açıkça isim verilmeyen bazı atıfların İcî'nin şerhine yönelik olduğu görüldü. Meselâ eserde Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) “ve hâza'l-vech a'rab” ifadesi açıklanırken “kile: ey ekseru fi'l-Arabiyye”¹⁰ şeklinde bir nakilde bulunulmuştur ki erken dönem şerh ve hâşiyeleri arasında bu açıklama sadece Adudüddin el-İcî'nin *el-Keşşâf* şerhinde bulunmaktadır.¹¹ Yine “ve entüm mu'ridün” ifadesindeki “vâv”ın hal bildirmediğine dair bir görüş aktarılmaktadır¹² ki Çârperdi dâhil diğer şerhlerde yer almayan bu ifadelerin birebir İcî'nin şerhinden alındığı anlaşılmaktadır.¹³

Şîrâzî ile İcî'nin vefat tarihleri arasındaki kırk altı yıllık zaman dilimi eserin Şîrâzî'ye nispeti konusunda yeni soru işaretleri oluşturmaktadır. Fakat İcî *el-Keşşâf* şerhinde, Ahzâb sûresinin sonunda bu kısmın 702 yılında tamamlandığını bildirmiştir.¹⁴ Bu ise Şîrâzî'nin vefat tarihinden sekiz yıl önceye tekabül etmektedir. Önceki makalede, nispetin gerçekliği durumunda Şîrâzî'nin *el-Keşşâf* şerhini hayatının son yıllarında Tebriz'de bulunduğu sırada kaleme almış olması gerektiği sonucuna varılmıştı. Dolayısıyla İcî'nin şerhinin kaynak olarak kullanılması halen Şîrâzî'ye nispet iddiasını geçersiz kılmamaktadır. Dahası, tespit edilen yeni kaynakların konumuz açısından sorun teşkil etmemesi nispet iddiasını destekleyici bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Önceki makalenin Şîrâzî'ye nispet iddiasıyla ilgili temel iddiasını sarsan asıl veriler, Fâzıl İmâdüddin Yahyâ b. Kâsım el-Alevî el-Yemenî'nin (ö. 750/1349) *el-Keşşâf* literatüründe öne çıkmayan ve daha önce yazmalarına ulaşamamış olduğumuz *Dürerü'l-asdâf fi halli 'ukadi'l-Keşşâf* adlı eserini inceleme imkânı bulduğumuzda ortaya çıkmıştır. Yemenî'nin bu eserin yanı sıra *Tuhfetü'l-eşrâf fi keşfi gavâmizi'l-Keşşâf* adlı bir *el-Keşşâf* şerhi daha bulunmaktadır. Yemenî bu ikincisinin girişinde, daha önce *Dürerü'l-asdâf fi halli 'ukadi'l-Keşşâf* adlı şerhini yazdığını, fakat zamanla Tîbî'nin *el-Keşşâf* şerhiyle karşılaşınca yeni bir şerh yazma ihtiyacı hissettiğini ve *Dürerü'l-asdâf* taki incelikleri de içeren bu ikinci şerhini yazdığını belirtmiştir.¹⁵ Biz daha önce

10 Râgıb Paşa Ktp., nr. 31, vr. 2^b.

11 İcî, *Hâşiyetü'l-Keşşâf*, vr. 4^a.

12 Râgıb Paşa Ktp., nr. 31, vr. 24^b.

13 İcî, *Hâşiyetü'l-Keşşâf*, vr. 50^a.

14 İcî, *Hâşiyetü'l-Keşşâf*, vr. 310^a.

15 Yemenî, *Hâşiyetü'l-Keşşâf (Tuhfetü'l-eşrâf)*, vr. 1^b.

*Tuhfetü'l-eşrâf*ı ayrıntısıyla inceleyerek bu eserdeki itizâlî yönelişi bir makale konusu yapmıştık.¹⁶ Bu inceleme sırasında *Dürerü'l-asdâf*ın nüshaları da araştırılarak kütüphane kayıtları üzerinden dört nüshaya ulaşılmış, fakat Yemenî üzerine *Dürerü'l-asdâf* adıyla kayıtlı üç yazma nüshanın da gerçekte *Tuhfetü'l-eşrâf* olduğu görülmüştü.¹⁷ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki (III. Ahmed, nr. 235) nüsha ise incelenememiş, araştırma *Tuhfetü'l-eşrâf* ile sınırlı olduğundan bu konuda ısrarcı olunmamıştı. Daha sonra bu nüshayı inceleme imkânı bulduğumuzda, diğer üç nüsha gibi bunun da *Tuhfetü'l-eşrâf*tan başkası olmadığı görüldü. Fakat sonrasında yine Yemenî üzerine *Dürerü'l-asdâf* adıyla kayıtlı bir başka nüshaya¹⁸ ulaştığımızda,¹⁹ bunun *Tuhfetü'l-eşrâf*tan farklı olduğunu tespit ettik. Asıl şaşırtıcı sonuç ise eseri incelerken ortaya çıktı. Mukaddimesinden itibaren eseri okumaya başladığımızda, *Dürerü'l-asdâf*ı daha önce incelememiş olmamıza rağmen, metne oldukça âşına olduğumuzu, bazı ibareleri birebir hatırladığımızı farkettik. Daha yakından incelendiğinde, bu eserin önceki makalede Şîrâzî'ye aidiyetini araştırdığımız nüshadaki eserden başkası olmadığı görüldü. Bu noktada, *Dürerü'l-asdâf* olarak kaydedilmiş olan eserin gerçekten Yemenî'nin *Tuhfetü'l-eşrâf*tan önce kaleme aldığı *el-Keşşâf* şerhi olup olmadığı da teyit edilmeliydi. Bu nüshada gerek zahriyede²⁰ gerek eserin başında²¹ gerekse ferağ kaydında²² müellifin adı açıkça zikredildiğinden bu konuda şüpheye yer yoktur. Dahası Yemenî, *Tuhfetü'l-eşrâf*ın başlarında gündeme getirdiği bir soruya verilen bir cevabı aktarmıştır ki diğer şerhlerde bulunmayan bu açıklamalar birebir olarak *Dürerü'l-asdâf*ta yer almaktadır.²³ Daha sonra bu eserin metin akışında uzun eksikler bulunan ve son kısmı eksik olan bir başka nüshasına da ulaşarak içeriğini teyit ettik.²⁴ Bu durumda, önceki makalede Şîrâzî'ye ait olduğu değerlendirilen nüshanın da *Dürerü'l-asdâf*ın bir

16 Boyalık, "Yemenî'nin *Tuhfetü'l-eşrâf* Adlı *el-Keşşâf* Şerhinde Mu'tezile Savunusu".

17 Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Râgıb Paşa Koleksiyonu, nr. 175, 176, 177) kayıtlı üç yazma nüsha da yanlış kaydedilmiştir. 175 numaralı yazmanın zahriyesinde verilen *Dürerü'l-asdâf min havâşî'l-Keşşâf* bilgisi de yanlıştır. İçerikleri incelendiğinde bunların Yemenî'nin *Tuhfetü'l-eşrâf*ının farklı nüshaları olduğu görülmektedir.

18 Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 342, vr. 1^a-208^b.

19 Bu nüshaya daha önce ulaşılmasının sebebi, kayıt bilgisinden hareketle yapılan talep üzerine gönderilen ve kayıta geçen koleksiyon ve numara bilgisiyle uyumlu olan nüshada farklı bir eserin bulunmasıydı. Fakat bizzat kütüphanede yaptığımız incelemede, aynı koleksiyon ve numaralı nüshada, Yemenî'nin söz konusu eseri bulundu.

20 Yemenî, *Dürerü'l-asdâf*, vr. 3^a.

21 Yemenî, *Dürerü'l-asdâf*, vr. 3^b.

22 Yemenî, *Dürerü'l-asdâf*, vr. 208^a.

23 Yemenî, *Hâşiye ale'l-Keşşâf (Tuhfetü'l-eşrâf)*, vr. 1^b; krş. Yemenî, *Dürerü'l-asdâf*, vr. 3^b-4^a.

24 Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 328, 1^a-80^b.

nüshası olduğu anlaşılmaktadır. Bu nüshanın zahriyesinde, girişinde veya fe-rağ kaydında Yemenî'nin adı zikredilmemiştir. Değİnildiğı üzere, zahriyede verilen Kutbüddin eş-Şîrâzî adı da yanİltıcıdır.

Kutbüddin eş-Şîrâzî'den kırk yıl sonra vefat eden Yemenî'nin *Dürerü'l-asdâfı* erken dönem *el-Keşşâf* şerhlerindedir. Sadece Lâleli nüshasının fe-rağ kaydında bulunan bilgiye göre eserin yazımı 13 Cemâziyelâhir 733 (1 Mart 1333) tarihinde tamamlanmıştır.²⁵ Önceki makalede yapılan kaynak değİlendirmeleri ve tarihsel tespitler Yemenî'nin *Dürerü'l-asdâfı* için aynen geçerlidir. Sadece, eserin Şîrâzî'ye değİl de Yemenî'ye ait olduğı anlaşıldığın-da, Çârperdî ve İcî'nin şerhlerine yapılan atıflar ilâve bir açıklamaya gerek kalmadan kolayca anlaşılır hale gelmektedir.

Önceki makalede, incelenen tek nüsha bir yana bırakılırsa, Kutbüddin eş-Şîrâzî'ye *el-Keşşâf* şerhi nispet eden kaynakların ve kütüphane kayıtlarının güvenilir olmadığı gösterilmişti. Bu değİlendirmeler de aynen geçerlidir. Şîrâzî'ye *el-Keşşâf* şerhi nispeti konusundaki tek tutamak olarak görülen yazma nüshanın da Şîrâzî'ye ait olmadığı anlaşıldığında göre, mevcut veriler ışığında Şîrâzî'nin bir *el-Keşşâf* şerhi bulunduğı iddiasının bir dayanağı kalmamaktadır. Ancak yeni yazma nüshaların tespiti ve incelenmesiyle bu iddia tekrar gündeme gelebilir.

Sonuç

Kutbüddin eş-Şîrâzî'nin biyografisine yer veren ilk kaynaklarda ona bir *el-Keşşâf* şerhi nispet edilmemektedir. Süyûtî ve onu izleyen Kâtib Çelebi ile Edirnevî'nin nispet iddiaları ise gerçeğı yansıtmamaktadır. Yazma eser kütüphanelerinde Kutbüddin eş-Şîrâzî adına kayıtlı on üç nüsha da gerçekte ona ait değildir. "Kutbüddin eş-Şîrâzî'ye *el-Keşşâf* Şerhi Nispeti Meselesi" makalesinde söz konusu nispetle ilgili açıklamaların yer aldığı birincil ve ikincil kaynaklara yönelik değİlendirmeler geçerliliğini korumakla birlikte, Râğıb Paşa Kütüphanesi'nde (nr. 31) kayıtlı yazma nüshanın Şîrâzî'nin *el-Keşşâf* şerhi olduğuna yönelik değİlendirmeler hatalıdır. Bu nüsha gerçekte Yemenî'nin *Dürerü'l-asdâf fi halli ukadi'l-Keşşâfı*dır. Bununla birlikte, önceki makalede Râğıb Paşa nüshası üzerinden yapılan kaynak tespitleri geçerliliğini korumaktadır ve artık bunlar, Yemenî'nin *Dürerü'l-asdâfı* ile ilgili daha önce ortaya konulmamış veriler mahiyetindedir.

25 Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 342, vr. 208^a.

Bibliyografya

- Boyalık, M. Taha, "Kutbüddin eş-Şîrâzî'ye *el-Keşşâf* Şerhi Nispeti Meselesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 37 (2017): 101-118.
- Boyalık, M. Taha, "Yemenî'nin Tuhfetü'l-eşrâf Adlı *el-Keşşâf* Şerhinde Mu'tezile Savunusu", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 39 (2018): 29-53.
- Çârperdi, Fahreddin, *Şerhu'l-Keşşâf*, Süleymaniye Ktp., Damat İbrahim Paşa, nr. 162.
- Îcî, Adudüddin, *Hâşiyetü'l-Keşşâf*, Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, nr. 70.
- Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, haz. Kilisli Muallim Rifat – M. Şerafeddin Yaltkaya, I-II, İstanbul: Maarif Matbaası, 1360-62/1941-43.
- Yemenî, İmâdeddin Yahyâ b. Kâsım, *Dürerü'l-asdâf fi halli ukadi'l-Keşşâf*, Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 342 [Eserin işaret edilen diğer nüshaları: Râgıb Paşa Ktp., nr. 31; Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 328].
- Yemenî, İmâdeddin Yahyâ b. Kâsım, *Hâşiyet ale'l-Keşşâf (Tuhfetü'l-eşrâf)*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 563.
- Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm*, I-VIII, Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyîn, 2002.

